

A HAZAI MŰALKOTÁS-SZEMLELET TÖRTÉNETÉHEZ

(SZEPSI CSOMBOR MÁRTON, 1955—1623)

Hogyan alakult ki társadalmunkban, hogyan tudatosodott a *középretegekben* a műalkotás szemlélete, a szónak modernebb értelme, ez a kérdést tudunkkal még senki sem vizsgálta meg. Neves építetőkéről, műkincseket gyűjtő főurakról van tudomásunk, de arról, hogy az átageber mely időponttól nézett a műalkotásra a műértőre jellemző szemlélettel, ennek felderítésére a tudományos kutatás még alig tett lépéseket. A vizsgálódás elősegítése érdekében nem lesz fölösleges szemügyre venni azt az 1620-ban, Kassán megjelent könyvet, amelyet egy húszgyévhány éves kassai iskolamester külföldi bujdosásáról — a tanulmányútát nevezték így abban az időben — írt s jelentetett meg Kassán. *Szepsi Csombor Márton-ra* és könyvére, az *Europica varietas-ra* gondolunk. Ez a könyv azért is megérdemli figyelmünket, mert mint az alábbiakból kiderül, bizonyos értelemben előzmények és jó ideig követők nélkül áll a maga nemében. A kibontakozó barokk stíluszszeménnyel szemben a gódcini virágzásába buroló hazai humanizmusnak a társadalom értelmiségi rétegeit szem előtt tartó, már-már polgári szemléletű és hangvételű magyar prózának a legkitűnőbb megnyilatkozása. Ily, mondhatni franciás könnyedséggel abban az időben magyar nyelven Szeenci Molnár Alberten kívül senki sem tudott írni. De amiben rajta is túlést: sokkal kevésbé hajtja esztét a vallási szemlélet korlátai közé, s szinte racionalista lévél méltajta az emberi szellem *sokféle* alkotását. Oly fírge észjárással senki sem tudott úgy rászúdalkozni az elébe táruló európai világ műalkotásaira, mint ez az egyetlen váltóféhrnemével és imádságos könyvvel világgá induló fiatalember.

1616-ban kezdte „bujdosását” s majdnem másfél évig időzött Danckában (Gódcink, Danzig), ahol a lengyel, porosz (pruz) és mazur világgal ismerkedett. Innen Dánia, Frisia érintésével Hollandiát, majd Angliát látogatta meg. A társadalmi-társasági élet és a szociális viszonyok mellett — a színpad kivételével — a kultúra minden megnyilatkozása érdekelt. A londoni királyi udvarban nyolc napig vizsgálát tőviről hegyire mindent, s csak azért nem találkozt a királlyal, mert öfélése azon a héten senkit sem fogadott. — Hazafelé Franciaországban időzik, híres tudósokkal létesít barátságot s Párizsról mint „szerelet hazájáról” oly elragadtatással és nosztalgiával ír, ami túlést a 20. sz. hazai Párizs-rajongóin is! — Nyugat-Németország, majd Cseh- és Lengyelország érintésével érkezik haza s rövid pár hónap alatt már piacra is dobja — derék polgár-mecénások segítségével — a régi magyar próza ma is teljes frissességében ragyogó úti beszámolóját.

Csombor Mártont régiségek és egészen új alkotások egyaránt érdekelték és nemcsak az összbonyomás, hanem a részletek is. Kiténő szeme volt ezen kívül a városrendezéshez, a terek, utcák kiképzéséhez, tisztaságához, csinosításához egyaránt. Az építőművészet alkotásai közül a székesegyházakban az orgonák, szobrok, szőcsékek, képek, az iskolákban inkább a felszerelés, a középületekben azok építészeti sajátosságai ragadták meg elsősorban figyelmét. Nem elégedett meg futó pillantással, sem pedig adatszert felsorolással, bár már ez is nagy lépés lett volna tőle, a külföldön járó *kálinista* embertől, kinek szemléletét teljesen megzavarhatta volna egy részben meg reformatóri gyökerű helytelen beállítást minden iránt, ami *világi* művészet. Csomborban is érződik még valami kettősség, de csak a szobrászatot illetően, noha már nem mindig megévtő értelemben használja a „bálvány” elnevezést a szobrok jelzésére. Szemlélete főleg abban jelent haladást, hogy legyőzte vallási, felekezeti gátlásait, nemcsak kultikus eszközök lát a templomi státnakban, azaz szobrokban, hanem mint önmagukban is értékes műalkotásokat szemléli és írja le őket, hozzáfűzve megjegyzéseit. Természetesen nem várhatunk tőle mai értelmű elemzést és kritikát. Hol volt a magyar nyelv kifejezőkészsége, az esztétika szókinccse ebben a korban s ha a nyelvi akadályok nem korlátozták volna, akkor is hol szereshetett volna magának művészettörténeti

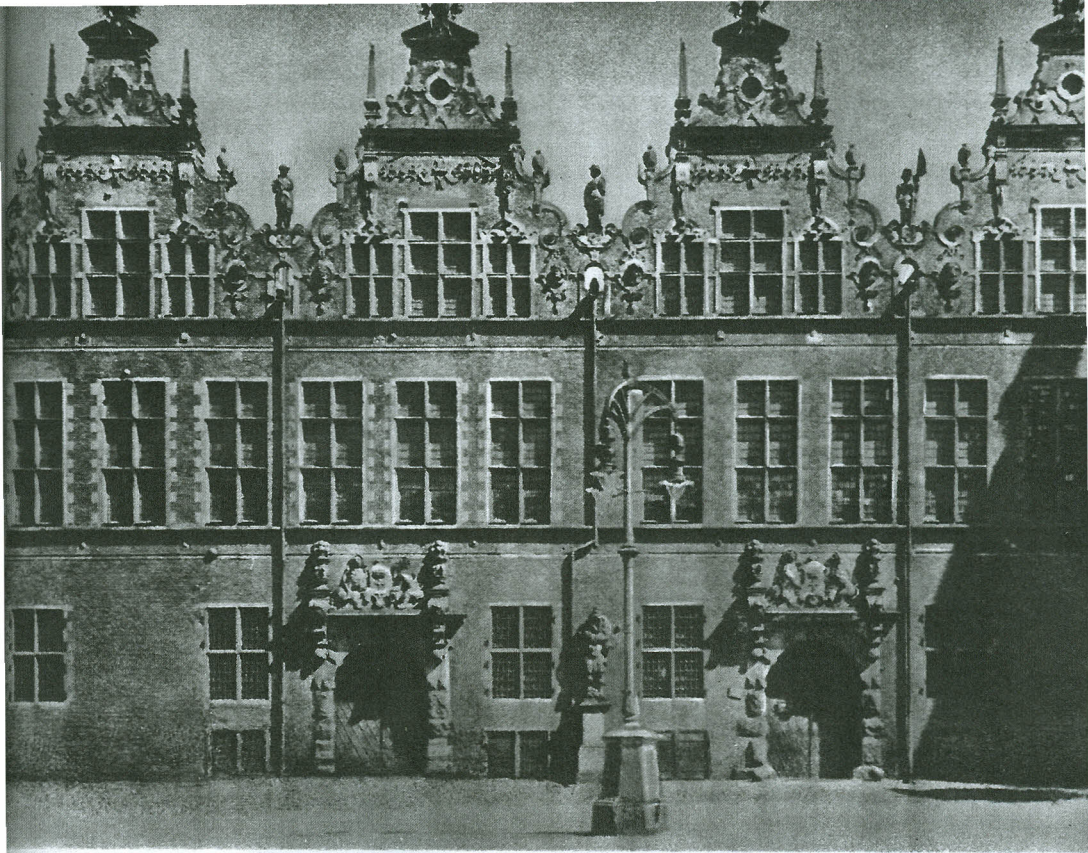
ismereteket az fiatal magyar iskolamester? Talán Gódcón, Nagy-bányán, Telkibányán, ahol külföldre indulása előtt tanfőtöködött? Ennyivel is inkább meglep bennünket a műtárgyak iránti mély-ségek érdeklődése. Hisz például a nálánál jelentősebb kortárs, az eismert, humanista Szeenci Molnár naplójában nem közöl művészettörténeti adatokat, még kevésbé leírásokat. Csombor nálól már-már a szakember alaposságával nézi a templomok külséjét, belsejét, a tetemetkezési helyeket, kriptákat, síremlékeket, a rajtuk levő szobrászati alkotásokat, domborműveket. Továbbá — kálinista létere — a képeket, még hozzá főleg a katolikus templomokban s figyelmet mélyen lekötik régebb s újabb alkotások.

Csak ezzel a messzemenő érdeklődéssel magyarázható, miért veszteget annyit ideül például a *roueni* templom képsorozatának pontos leírására. Megint csak azt kell mondanunk: az adott helyzetben a lehetőségekhez képest pontos leírására. Ha mélyebb igény lett volna társadalmunkban a művészet iránt, főleg a tehetősebb rétegekben, a szó európai stb. értelmezés, mert hisz vulgáris igény volt, a kastélyát úgy-ahogy mindenki díszítette, de ha tágabb értelemben, magasabb színvonalon jelentek az igény, a nyelvi kifejezés is gazdagabban adódik számára. Könyve így is az első kísérlet irodalmunkban arra, hogy leírja az útjába eső képzőművészeti alkotásokat.

Hát még ha megmondjuk, kiknek is írja le? Hisz az akkori vezető rétegek általában csak a szokásnak, a társadalmi, a főrangú illendőségnek tette eleget, ha áldoztak a könyvre, vagy a művészetre. Ha tudjuk, milyen lehangoló képet festenek a korabeli írók a magyar nemesség műveltségéről, s még később is, mondjuk egy Zrínyi, Comenius — mindenképpen bátor tettek kell minősítenünk Csombor művét. Nem törődve a hazai közönnnyel, legyűrve a felekezeti elfogultságot leírja azt, amit látott. Nemcsak a Westminsteri templom, vagy a párizsi Notre Dame, hanem még a szökőkutak szépségét is. Nemcsak a síremlékeket, amelyeken sokszor már a bevészt szöveg is alig olvasható, hanem a szép utcasorokat, emeltes és festett házakat, középületeket is. Közben egészen becses adatokat is rögzít. Így — bár csak hallomás útján — arról értesít, hogy Szent László lovasszobra ott áll Váradon, noha a művészettörténetben találunk olyan felfogást, mely szerint az már 1609-ben elpusztult. Szeenci Molnár szintén említi a szobrokat, tehát nemcsak László lovasszobrát, de a többi királyszobrot is. Ő személyesen látta, meghozzá 1609 után. Így ez a két adat is megerősíti a művészettörténet a másik megállapítását, hogy a Kolozsvári testvérek híres váradi szobrai valóban álltak egészen Nagyvárad csestéig, 1660-ig. Semmi esetre sem érdekelten tehát ennek a fiatal, Európát járó magyarnak a munkája, művészettörténeti vonatkozásait illetően sem.

A kép, amit ad, nyilván hiányos, hisz amire neki csak néhány mondatnyi hely juthat könyvében, arról külön kőteteket is írtak azóta. De mint egy általános beszámoló része, a maga nemében elsőrendű eredmény. Joggal látjuk az újkor európai polgárságú jellemző kulturális igény jelenteként a fiatal magyar iskolamesterben.

Az *ember résznek munkáit* kutatta útja során, s ezért érétkelő szemmel állt meg nemcsak a nagy tengeri hajók s azok hatalmas agyúit előtt, nemcsak a Themze óriási hajóforgalmát nézegette csodálattal, hanem örömet lelte abban is, ha egy-egy városban „mindenfélé szép virágokkal” díszített kertekre talált, amikor azt tapasztalta: rendezettek az utcák és feltűnő a tisztaság. De legnagyobb áhítattal a hatalmas *székesegyházak* előtt állt meg, ami érthető is: egy-egy toronyból évszázadok tekintetek le rá, s ő nem az ember nyomorúságára gondolt, nem a „láthatatlan Isten” előtt bókolt himni konvencionális alázatokodással, hanem az ember hatalmas építő erejét csodálta, amellyel urát lesz az alkotás, az építés útjába álló nehézségeken. Az „ember kezének munkái” egyetlen városban sem kerülték el figyelmét, de ez alkalommal csak

Gdanski arzenál – Arsenal de Gdansk – Арсенал в Гданске

a művészettörténet néhány kiemelkedő alkotásáról tekintjük át beszámolóját.

Danckában (Gdansk, Danzig) — megfelelően hosszú ideig tartó ott időzésének — részletesebben írja le a város templomait. Főleg a nagy méretek tűnnek a szemébe s a bennük található ritkaságok. Az orgonákat szintén a műértő szemével vizsgálja. Az egyik templomban az orgonának akkorák a sípjai — írja, hogy bármely ember beleferne. Ezen kívül mindössze két fejjegyzésre érdemes adatot talál a templomban. Schakmannus Bertalannak, a Magyarországon is járt neves világotudósnak, továbbá a neves kálvinista professzornak, Keckermannnak és örökösének a síremlékét.

Ha a templomról szól, a harangokat is megemlíti. Az egyiknek hangja éppen olyan, mint otthon a Mária nevű harang, s ismerős szavától annyira elrészkenyül, hogy szállására menvén sírással bústítja magát. — A legnagyobb harangról a svédországi (akkor még dán uralom alatti) Lund-ban hall, melyről fejjegyzi, hogy 1577-ben meghasadott s a király két kisebbet öntetett belőle.

A hazai kálvinista világtól elütő a hollandiai reformátusok templomi művészetét. Síremlékek a templomokban, sőt krokodil és cet-hal bőre is megtalálható. Némelyikben két orgona is van, az ablaküvegek pedig rendszerint festettek, vagy ahogy mondja: „drága szép históriákkal képesen megirattak”. A sanctuáriumot csillag velenenci rézből készült rács zárja el a templom többi részétől. Egy *delfti* síremléken oly realiztikusan hat rá a kifaragott női alak, hogy saját kezével győződik meg róla, csakugyan szobor-e! Ugyanott a fejedelmi székház faragott szépségeit emeli ki, míg a templom síremlékeiről megjegyzik, hogy azokon semmi felirat nincs, sisak,

pallos s egyéb fegyver annál több. *Leyden* egyik főtemplomáról írja: nincs benne bálvány, azaz szobor, tehát a többiben nyilván akadt, amiről különben az egykori festmények is meggyőzhetnek bennünket. Ugyanerről a templomról el jegyzik fel, hogy „igen nagy kerekded formára s kőlabakon” épült s szép orgonák állnak benne.

Angliában a *Westminster*től írja: ennek minden állását megírja Erazmus egyik könyvében, honnan az olvasó elolvashatja. Kérdés hányan olvasták azt az „olvasók” közül Magyarországon? De ő maga is szentel neki néhány sort, hisz a benne levő sok szép síremlék miatt méltán sorolták Csombor szerint Anglia három csodája közé. Falai közt nyugszik többek közt Erzsébet királynő, aztán Stuart Mária, „e mostani Jakab király anyja, kinek gonosz celekedetért Erzsébet az ő szokások szerint fejszével fejét vetette s ide temettette.” A londoni Szent Pál székesegyház síremlékeiről azt írja: „Sok püspököknek hallatlan szép koporsói látásában sokat gyönyörködtem; mert mindeniknek kinek-kinek az képe oly természet szerint vagyon kifaragva, hogy csak szintén az szó és mozgás nincsen, de ábrázatjukat az természet sem csúfolhatná meg”. Egy képtábláról, mely Szent János jelenéseit ábrázolja azt mondja elragadtatottan: „gyönyörűség látni!”. Régiség iránti megbecsülésének szép jelét adja ezen szavaival: „mindenütt, ahová elnéz az ember itt, ez helyen, nil nisi stupenda antiquitatis vestigia”. Nyilván észbe jutottak a távoli füstös kis haza elpusztult, megsemmisült értékei.

Londonban nemcsak a könyvtárusok tömege ötlük szemébe, hanem a *képírók* (festők) utcája is. Amit viszont hiányolunk Csom-

bor könyvedig, az aránylag kevés adat a hollandiai művészetről, amely pedig ekkor már sajátos polgári művészet, ami magában is utal a festők nagy számára. Tudjuk ugyan, hogy a hollandiai festészet még csak a következő évtizedekben borult közismert virágzásába, de már Csombor ottjártakor is mind mennyiség, mind minőség tekintetben kiváló alkotásokkal dicsékedhetik.

Franciaországban a roueni székesegyházról ezt írja: „Igen nagy templom ez, külső formája is felette szép, mind merő mesterségesen faragott kő. Egyszersmind három helyütt volt prédikáció benne nagy felszólaló, két helyütt éneklés ugyanazon órában, de mégis minden szavát igaz úgy megérthette ember az barátoknak, kik prédikálótlannak, mivelhogy csak egy szeglete is egy igen nagy templomot tenne. Az egész templomot drágalatos aranyból és ezüstből szőtt kárpitokkal fonták volt bé, mely tappezeriát harminckétezer forintra becsülték. Egy év oltárt nem láthattam, csak az nagyot az kárpitok miatt. Ez mind fehér márványkőből építettett. Jobb kézre mellette vagyon két barát státuája: egyik fekete, másik fehér márványkőből csinálva. Semmi írás az epitafiumon nincs, csak ez: „Cur quaeris qui sim? Loquitor me fama per orbem”.

Párizsi beszámolójában ezt írja: több templom van benne háromszáznál, de a *Notre Dame* minden benne levő templomát felülmúlja szépségével. Hallatlanul szép a kőcsatornái s az ajtó felett pedig harmincyok király szobra sorakozik (a valóságban csak huszonnolc, itt emlekezete tévedett). Ezek alatt a tizenkét apostol. Másutt ezt írja: „Drága szép templomok benne — ti Párizsban —, melyek közül a városban nevezetes az parochiális és az Szent Joachim, az városon kívül az Szent Dénesé...” A roueni székesegyházban egy „drágalatos szép öreg képen” akad meg a szeme. Olyan szépnek találta, hogy el nem utána nézni s bár a sokadalom miatt csak ritkán férhett hozzá, mégis leírta a kép szövegét. Itt is, mint egybűt, nyilván a „valóság” ábrázolás ragadta meg. *Tullumban* (Toul), „az városon kívül az felső kapunál a temető kertben vagyon szép statúája az Krisztus feszületének és két tolvajnak, előttük három Máriának, utánuk pedig Józsefnek, Jánosnak és Nikodémusnak.” „Igen szép dolog volt látni” — teszi hozzá.

A *Saint Denis* temploma akkor még a városon kívül állt. Ezt mindenkerében „bét csudái” közé számlálták. De Csombor nem érti, miért? Mert, ha külső „faragott voltát” tekinti, a *Notre Dame* különbnek tartja. Belső szépségét tekintve a canterbury-i székesegyházé kétszeresen felülmúlja. Ami a benne fekvő királyi síremlékeket illeti, ezek sem múlik felül a Westminster. Talán a benne levő kincsek adják a csodás voltát, de azt én nem láttam — teszi hozzá Csombor. „Láttam a nagy oltár szélén az Unicornis szarvat, mely felül a kosmographusok oly gyakork helyen emlekeznek”.

A parlament udvarában jelképes szoboralakzatokat talál, ezek leírásáról sem feledkeznek meg. Mindegyik a királyt figyelmezteti kötelességeire.

A *strassbourgi* templomok közül a *Münstert* emeli ki, amely különben szintén Európa hét csodája közé tartozott, akárcsak a *Notre Dame*, vagy a *Saint Denis*. Csombor ezt nem is vitatja, mert mind „mesterségre” — s ez alatt művészi értékére kell gondolnunk — mind pedig magasságára nézve ennek a toronynak Európában páriját nem találta. A sok szobor rajta, a körös-körül futó folyosók, drága kőlélek, oszlopok mind ámulatra készítetik. Párkányzata, „héjazata” — nincs, mert nincs is rá szüksége: „mivel hogy fundamentumától fogva mind kisbenedek, az egész toronynak kerülte”. Majd így folytatja: „mennyi számtalan sok szép statúák rajta? Mennyi sok szép körökörnyűl járó folyosók?... Az egész templom onnan bádoggal héjazott és nem különben, mint az torony, drága faragott kőből építettett. Nincsenek oltárok benne; vagyon jószavú orgona és hallatlan szép mesterségesen csinált szép prédikáló szék.” De minden ékességéni fontosabbnak ítélt Csombor a híres *strassbourgi* toronyórtól, melyről nem hiszi, hogy annál művészbibb tudna alkotni az akkori világ. Majdnem két oldalt szentel leírásának, kitérve a vele kapcsolatos technikai részletekre és csillagászati adatokat ábrázoló szerkezetekre is. A harangjátékról azonban megjegyzti: nem éri el a hollandiai és zélandiai éneklő harangokat.

Speyer felé haladárban nem kerül el figyelmét, mily szépen iratosak, azaz szép képekkel díszítettek a házak. Németországon sietve jött keresztül, s *Speyer* híres dómjáról is csak annyit jegyez

fel, hogy hat tornya van s a toronyos templom a város címere. De legalább ennyit feljegyez. Ettől kezdve csak *Prágánál* állapodik meg érdemlegesebben. Több mint hetvenöt temploma közül a vártemplom említi, mondván, hogy a benne levő királyiok nem érik el az angliák színvonalát. Egy kis kápolnában pedig — szerinte — a szépsi városokat elzlogosító Zsigmond magyar király fekszik. A kis templomokban látható királyi szarkofágok nem érik fel az angliák királyok síremlékeit.

Krakkóban szintén a királyok temetője templomát örökíti meg. „Az vár felette szép és gyönyörűsége, nagy templom benne, kiben az lengyel királyoknak sok drága koporsói, főképpen mind veres márványkőből. Vagyon két ezüst oltár benne, kinek mását nem láttam minden bujdosásomban is. Vagyon egy óriásnak egy oldal teteme, kinek hosszúsága vagyon négy sing. Szép keresztelő edény, szép cífrás epitafiumok és minden állása csak csudára méltó”. Emílt egy kis kápolnát, melyet az akkor uralkodó Zsigmond király építtetett, oly aranyozott s ezüstözött, hogy napfényben rá sem lehet nézni.

A templomokkal párhuzamosan mindenütt megemlíti a nevezetesebb világi épületeket, így a tanácsházakat is. *Flüssingenben* így írja le: „Szép tanácsháza, kinél még szebbet ezéddig eljött országokban nem láttam. Tizenkét boltzaton áll, egy cseppig faragott kőből, felette nagy kőbálynagy (szobrok) rajta” — *Koppenhágaról* megírja, hogy a király palotája „olasz” stílusban épült.

Mint említetttem, a városrendezés íránt is volt érzéke. *Londonban* feltűnik neki, mily szépek az utcák. „Szép kőutak, mint egy nagy házak, számtalan sok csorgó csatornákkal ékesítették... Ezen kívül vagyon az derék fűtcában nagy magos kőépületek, oszlopok, város címerével, hallatlan szép bálványokkal cifrázottak”. Az egy *párizsi* városrészeket hidak kötik össze, ezekről így ír: „Némelyik hídon, nem különben, mint szintén *Londonban*, egész városok vagynak. De az csuda dolog, hogy csak fahíd némelyik, mégis oly nagy utcák vagynak rajtuk, ember lehetetlen dolgoknak ítélné lenni, hogy csak két hónapig is oly nagy terhet megtartana, ki mindazonáltal hatvan-hetven esztendőig is megáll”. *Tullumban* (Toul) is a házak és kutak szépsége, valamint az utcák tágas volta ragadja meg figyelmét. Hasonló az eset *Cron Weisenburg* német városnál. A tisztaság íránt is erős az érzéke. Egyik városnál felírja, hogy a ganéjt a piacra hordják ki.

A népművészet sem kerülte el figyelmét, bár erre nézve érhetően kevesebb adatot jegyzett fel. *Lotharingában* meglepetéssel fedezte fel, hogy magyar hazáján kívül csak itt láttott reccsott, fehér varrást, sőt még selyemvarrást is. Ez utóbbi oly bőséges, hogy bármelyik fogadóban is szépen varrott recés és selyem párnákkal ékesített ágyakat lát az utazó.

Másutt szólnak majd Csombor zenei érdeklődéséről.

Íme egy húszegyhány éves fiatal magyar kitérteket a 17. század második évtizedében, az akkori Európa művészi alkotásaira. Ismerve a hazai viszonyokat, elismeréssel kell adoznunk ennek az egyszerű iskolamesternek. Miközben az „emberek kezének csinálmányait” vizsgálgatta, nem feledkezett meg azokról a „csinálmányokról” sem, amelyek felette állottak a mindennapi élet közönséges technikai szükségleteinek, és az alkotás magasabb régiói képviselői. Nem haladt el nyomtalanul az alkotó szellem művészi természete mellett, épületek, szobrok, képek, zene, népművészet, minden érdekelte, meghozta minden országban és rendszeresen. Így tekintetben első irrodalmunkban, mint több más vonatkozásban is. Érdeme éppen abban rejlik, hogy elsősorban földrajzi, útleíró munkát, ipari, megfigyelési ismertetést akart adni s mégis, a színpadi élet kivételével a kultúra egyetlen fontos területét sem hagyta figyelmen kívül.

Szty Rezső

Irodalom:

Szépsi Csombor Márton: *Europa varietas*. Kassa 1620. Felhasználás kiadás: *Leipzig*. Kolozsvár 1943.

Bán Imre: *Szépsi Csombor Márton Párizsban*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 263–269. l.

Wittmann Tibor: *De europa varietas*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 28–34. l.

Szty Rezső: *Megjegyzések Wittmann Tibor Csombor tanulmányához*. Irodalomtörténeti Közlemények. 1957. 121–124. l.

Krakkó, Zsigmond kápolna kupolája
Cracovie. La coupole de la chapelle de Sigismond
Краков. Купол часовни Жигмонта